

A következő szövegek közlés alapját Csernátoni Pál levele adja, mely a Canterbury érseki könyvtárának (Lambeth Library) egyik gyűjteményes kötetében található,¹ és a gályarabokkal kapcsolatos iratok közt eddig úgy tűnik, hogy unikális tétel. Sion L40.2/L17 jelzet alatt található vegyes gyűjteményt még 1677-ben Johann Heinrich Hottinger (1647–1692) zürichi professzor állította össze az ekkor ott tartózkodó egykori gályarabok segítségével. Ebbe a teljesen vegyes kötetbe illesztette bele egy jóval korábbi időszaknak a magyar vonatkozású irataként ezt a levélbeli beszámolót.

Csernátoni Pál és Szilágyi/Sylvanus György 1666. július 3-7. közt adtak leírást a magyar kálvinista egyházakról Johann Huldreich / Johann Jacob Ulrich (1602–68) zürichi tanár kérésére. Utóbbi munkája megtalálható a zürichi Zentralbibliothek kéziratái közt, az alapján készült ez a jelenleg Londonban őrzött másolat is, amint erre a szöveg fejléce utal.² Ennek témája a magyar kálvinista egyházszerkezet és helységek tételes leírása: ezért ezt a korabeli hasonló leírásokkal (Kocsi Csergő Bálint 1677, Debreceni Ember Pál 1728) egybevetve érdemes majd közölni, s ezen már dolgozom. A Sylvanus nevű magyar teológus Heidelberg után (1666) érkezhett Zürichbe (itteni adatai szerint július 3.-én és 7.-én készítette beszámolóit Ulrich számára), s rá egy hétre (július 13.) iratkozott be a bázeli egyetemre, ahol két esztendő telt (1666–68). Majd Angliában élt, sikeres klasszika-filológusként és híres nyelv-tanárként.³

Az előbbi szerző, Csernátoni Pál korának ismert tudós lelkésze, egy erdélyi lelkész-dinasztia egyik tagja. Apácai kedvelt tanítványa és tanártársa, Bethlen Miklós és Pál peregrinációjában (1661-1667) azok kísérője.⁴ Londonban Jászberényi Pál angol-latin tankönyvét üdvözölte verssel.⁵ Később Erdélyben enyedi tanár, a radnóti zsinatra (1673) újító karteziánus tanai miatt őt is beidéztek Dési Márton enyedi, Pataki István kolozsvári professzor és Hunyadi Pál enyedi pap társaságában.⁶ Sok egyetemet látogattak, többek között Bázelt is, ahol 1665-ben iratkoztak be, az itt közölt levele 166 nyarában lett keltezve. A levele eredetijének azonban még nem leltem a nyomára Svájcban, pedig a Hottinger-hagyatékban lévő iratok közt ez is láthatóan másolat. Egy másik másolat is fennmaradt Csernátoni-hagyatékából: a naplójának (album) több bejegyzését másolta ki magának Kocsi Csergő István, több más albummal együtt.⁷ Jelenleg mint egyedi különlegességet és mint a korabeli magyar híres tanítókról szóló összegzést, a korban roppant ritka egyéni sajtóságokat is tartalmazó megnyilatkozást, mindenképpen érdemesnek látom Csernátoni Pálnak a levelét közölni.

*

¹ A kutatást és a publikáció megírását a Reformáció Emlékbizottságnak a REB-16-1-Kutatás-0012 számú pályázata támogatta az EMMI Emberi Erőforrás Támogatáskezelőn keresztül.

² Zentralbibliothek Zürich, Mss B9, Nr. 36-38.

³ HEGYI Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*, Budapest, ELTE, 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 6), 52. sz.; GÖMÖRI György, *Szilágyi–Sylvanus: magyar klasszika-filológus a XVII. századi Angliában*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 21(1985), 111–119.

⁴ Herepei János, *Csernátoni Pál és a Bethlen fivérek = Adattár XVI-XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, szerk. Keserű Bálint et alii. Bp., Szeged, 1971 (Adattár III), 400–403; Bethlen Miklós, *Élete leírása magától*, <http://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html>.

⁵ RMK III, 2252.

⁶ Herepei János, *Pataki István professzor, Tótfalusi pártfogója = Adattár, III, 138–139.*

⁷ Harsányi István, *Kocsi Csergő Istvánról s a gályarabok számos, eddig ismeretlen levelét tartalmazó kéziratáról*, Sárospataki Református Lapok 7(1911), 98.

Descriptio ecclesiarum Transylvaniae per D.D. Paulum Tzernatoni Transylvanum, Illutris D. á Bethlen Ephoru(m) ad Ven. D. Antistem Huldricum transmissa d. 6 Julii 1666.
Megalálható: Lambeth Library, Sion L40.2/L17, 359r-360r.

[359r] Vir admodum Reverende.

Si celebre duntaxat Huldrici nomen mihi notum esset, tamen occasione pro virili quaerendam arbitraret, quâ erga tuam Rev. aliqua literaru(m) significatione meam observantiam declararem. Num cum praeter insigne humanitatem, qua nos ibi complexi estis, materiam etiam adscribendu(m) suppeditâti, com(m)emorans gratum fore, si nomina solum quorundam virorum nostrarium in chartam conjecero, à longiori colloquio tunc angustia temporis prohibente: ingratus essem, si hoc quaecunq(ue) memoris animi indicium per literas absens negarem: inhumanus si tuae autoritatae à nepostulante non obsecundarem. Praesertim cum et ego honori mihi merito ducam, quod sperem haec via literis meis ad R. T. aditum. Peregrina equidem nōa videbunt, utpote nullis monumentis in lucem editis exoteris nota non tam ut arbitror pp ingenioru(m) aut voluntatis defectum, quàm editionis p(rae)curand(ae) in ea Typothetarum in opis difficultatem.

Com(m)emorandi initio essent Paulus Megyesius,⁸ Johannes Tholnaeus,⁹ et Joh. Apacaeus,¹⁰ nisi Deus eos nobis abhinc quatuor aut quinq(ue) an(n)is eripuisset.¹¹

Ille q(ui)dem ob p(rae)fundam eruditionem, et zelum im(m)ortalitate dignus diu Eccl(esiae) SarosPatakinae, simulque Principis Viduae¹² Rakocianae Concionator.

Alter Ill(ustri) Collegij Patakiensis Theol. Professor, post Eccl(esiae) vicinae Tarczaliensis Pastor vir doctrinâ Venerabilis, et varijs Eccl(esiae) satis exercitus.

Tertius Th. D. Ill(ustri) Kollegij Claudiopolitani, post Albam Juliam eversam instaurator, Theologus, Philologus, et Philosophus, [359v] nulli in Patria n(ost)ra secundus, forte temporum meliori, vitâque diuturn(ae) ore dignus, cum ob eruditionem, tam ob gloriae Dei promovendae zelum; fortuna tamen ab quorundam contraria circa Eccl. statum im(m)utandum studia, iniquiore usus (cujus Causam, si infra attigero, non erit forstan? in gratum) hoc dolendus magis, quod in ipso aetatis flore vitam et 35u(m) vitae an(n)um clausit. Quos ego com(m)emorarem, nisi scriberem ad eum, cui ut virtus et pietas grata, ita et piorum et virtute praedictorum virorum memoria, qualis bis á nobis ubiq(ue) debet(ur) jucunda. Reliquit adhuc nobis divina bonitas, superstites, quorum utili minister mutanti Eccl(esi)ae consulat.

In Transylvania q(ui)dem Casparu(m) Veresmarthium Ecclesiarum Superintendentem seu Episcopum.¹³ Cujus tae(?cam quod res est, aetate ingravescente languere putat(úr). Quod quidem minus notabile esset, nisi degeret Claudiopoli, ubi Socinianorum et Papistarum nidus p(rae)cipuus e(st), quod tamen compensare potest diligentia College Petri Kovasznej¹⁴ Viri eruditi juxta et pii qui unicus ex nupero Eccl(esi)ae Varadiensis naufragio Pastor adhuc. superstes e(st), reliquis fato functis.

⁸ Medgyesi Pál (1605–1663), Lorántffy Zsuzsanna pataki udvari lelkésze.

⁹ Tolnai Dáli János (1606–1660), pataki tanár, abaúji esperes, Rákóczi Zsigmond lelkésze, majd tarcali pap.

¹⁰ Apácai Csere János (1625–1659), gyulafehérvári, majd kolozsvári tanár.

¹¹ Bethlen Miklós önéletírása alapján 1661 májusában indultak útnak, amikor még Kemény János volt a fejedelem. S az ezt követő magyarországi eseményekről ezek szerint nem volt tudomása.

¹² Báthori Zsófia a férje, II. Rákóczi György halálát követően katolizált (1661), és épp ebben az időben indult útnak Csernátoni. Ezek szerint Medgyesiről nem tudta, hogy nemsokára elhagyta Patakot, Enyedre telepedett, s azóta meg is halt.

¹³ Veresmarti Gáspár (?–1668), udvarhelyi, marosi, majd kolozsi esperes, s végül 1661 áprilisától püspök.

¹⁴ Kovásznej I. Péter (1616/17–1673) Várad elfoglalása után Kemény János özvegyének udvari lelkésze, majd kolozsi esperes és erdélyi püspök lett.

Uno etiam Andrea Kallejo¹⁵ a Johan(n)e Kemény Principe,¹⁶ carnificis manu ob fictum praeditionis crimen revera, q(ue)m (...) alia ejusmodi facta hujus Principis improbàrat, in dicta causa, truncato; qui tamen larvatus tyrannus, et occultus Apostata Turcarum Tyran(n)ide paulo post judicio Dei, quem nihil latet, judicio à suis desertus periit.

Est insuper quidem Petrus Vasarhelyi in Collegio nup(er) Claudiopolitano,¹⁷ nunc Enyedino (hic n. post Albam eversam, Varadinu(m) captu(m),¹⁸ duo apud nos Musarum domicilia, Claudiopolim etiam iteratis vicib(us) obsidione pressam. Locus Scholae academicae recens dicatus duobus ab Alba Julia milliaribus distans Theologiae et Linguae S(anctae) Professor, ea spartim dignissimus, sive piam ipsius eruditione(m), sive sedulam alios erudiendi dexteritatem spectemus.

His addo Stephanum Tsengerium,¹⁹ nup(er) in Principium aulis, nunc Tugariensis Eccl(es)iae Pastorem, virum quidem aetate caeteris juniorem [360r], Doctrina nulli proponendum, multis etiam in Belgio hoc nomine notum, qui forsiban? jam etiam (indicia non(n)ulla adhuc in patria degens videram) quaedam ingenij majora parturientis documenta publico contra Socinianos scripto edidit, aut propediem editurus.²⁰

Etiam Michàel Tophaeus²¹ Th. D. his adjiciendas, ob insignem eruditionem, qui nunc Aulicus Principis Apaffi Concionator e(st).

Caeteri, qui non tam eruditione, quàm autoritate eminent, sunt circiter quindecim aut sedecim secundum numerum Provinciarum aut Comitatum, singulis dioecibus Titulo senioris Praepositi. Quorum q(uod)liber h(a)b(en)t jus caeteros confratres in eadem secum dioecesi degentes in gravioribus Eccl(es)iae negotijs convoca(n)di et consul(t)endi, nisi rei difficultas Synodum generalem req(ui)rat quo a singulis an(n)is à Superintendente indicit(ur). Quod et in Hungaria usitatum ubiq(ue). De qua mihi, quia quedam minus familiariter nota ft (fuerint?) par e(st) ut etiam paucionib(us) rem expediam.

In Hungariore Superiori, q(uae) Transylvaniam attingit, Episcopus e(st) Stephanus Tornaj,²² homo non magnae apud suos existimationis, propterea quod ventri attentior dicat(ur), quàm muneri, quem tamen suorum contentum altiori Spiritu vindicare conat(ur). Regis nunc út opinior im(m)unis, úti antea erat Antistes in Oppido totius Hungaria maximo Debreczen, Turcis tributario, septem à Varad milliaribus dissito. Hic Gymnasium e(st) celebre et frequens admodum Georgio Martonfalvi²³ Th. D. et Johanne Debreczini Professoribus,²⁴ ex Concionatoribus ejusdem mihi unus not(atur) vir certe insignis antea Georgij Rákócij nup(er)

¹⁵ Kállai András dévai pap, aki Kemény János Habsburg-párti uralma ellenében a töröknek akarta a dévai várat megtartani, s ezért három társával egyetemben fejüket vették. Ld. Persián Kálmán, *Kemény János fejedelemsége*, Kolozsvár, Stief J. és tsa, 1907, 24.

¹⁶ Kemény János erdélyi fejedelem (1661–1662).

¹⁷ (Kézdi)Vásárhelyi Péter (1625/26–66), Bánffy Dénes, majd Barcsai Ákos udvari lelkésze, 1660 után kolozsvári, majd enyedi tanár.

¹⁸ Gyulafehérvár (1659) és Várad (1661) török feldúlásáról ír.

¹⁹ Csengeri K. István (1628–71), dési esperes, Barcsai Ákos, majd Kemény János udvari lelkésze. Aztán fogarasi pap, enyedi tanár, lelkész, majd esperes lett. Vitázott Várallyai G. Lőrincsel az 1658–63 közti politikai fordulatok idején.

²⁰ Erről a múrról nem tud a szakma, szövege nem maradt fenn, csak ez az utalás róla.

²¹ Tófeus Mihály (1624–84), teológiai doktor, szatmári lelkész, Apafi Mihály udvari lelkésze, majd erdélyi püspök (1679).

²² Tornai Pap István (1602–1665 után), debreceni lelkész, esperes, püspök. Végül tarcali lelkész (1661).

²³ Martonfalvi Tóth György (1635–81) teológiai doktor, a váradi, majd a debreceni Collegium professzora.

²⁴ Debreceni Szűcs János (?–?), debreceni tanár (1661), majd böszörményi és túrkevei lelkész.

caesi Concionator aulicus, Laurentius Varallyai.²⁵ Iam me vertam Saros-Patakinum, quo jam importunissimi Loyolitae irrepserunt post Francisci Rákócij juvenis nauci Apostasian,²⁶ Theologi, q(ui) his masculé resistunt f(fuerin)t Professores Michaël Buzinkaj,²⁷ et Joha(n)es Posahazi,²⁸ q(ui)bus accesit terti(us) Th. D. Valentinus Köpeczi,²⁹ in locu(m) nup(er) defuncti Baczonj³⁰ viri eruditissimi et piissimi.

Pastores mihi (n)o(n) sunt ad modum noti, út aliquid de his possim dicere, Dixeram me facturum mentionem quarundam in Eccl(esi)a controversiorum Veru(m) etc. intermitt.

Vestra Rev. Mts. Dns à Bethlen salutatur humiliter, út par e(st) suaq(ue) obseq(u)a reverenter defert Viri Rev(erend)ae observ.

Paul(us) Tzernatoni Transy(l)van(us),

Basileae 3. Jul. 1666.

²⁵ Várallyai G. Lőrinc (1620/21–71), szabolcsi esperes, II. Rákóczi György udvari lelkésze (1659), majd ecsedi lelkész, esperes, s végül szatmári lelkész lett. Vitázott Csengeri K. Istvánnal az 1658–63 közti politikai fordulatok idején.

²⁶ I. Rákóczi Ferenc és anyja Báthori Zsófia áttéréséről van szó, ami 1661 augusztusában történt.

²⁷ Buzinkai Mihály (1630–83), a pataki-gyulafehérvári Collegium tanára.

²⁸ Pósházi János (1628–86), a pataki-gyulafehérvári Collegium tanára.

²⁹ Köpeczi Bálint (1631/32–?), ebben az időben doktorált Leidenben (1664), később pataki tanár lett (1685).

³⁰ Bacsoni Baló Menyhért (?–?) pataki tanár (1656–62).